

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

**На тему: «ВПЛИВ ПЕРЕМОГИ ПОПУЛІСТСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ
СИЛ У ВИБОРАХ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ НА ЧУТЛИВІСТЬ
НАСЕЛЕННЯ ДО ПОПУЛІЗМУ ВПРОДОВЖ НАСТУПНИХ ВИБОРІВ»**

Виконав: студент 4-го року навчання

Спеціальності

052 Політологія

Позняк Вадим Олексійович

Керівник Дем'янчук О. П.

Доцент, доктор політичних наук

Рецензент Прізвище, ініціали

Бакалаврська робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 20 ____ р.

Київ – 2020 р.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ I. Популізм як ідеологія та «популізм» як інструмент для мобілізації населення.....	6
I. 1. Концептуалізація поняття «популізм» у рамках дослідження.....	6
I. 2. Основні мобілізаційні інструменти популізму, пояснення причин їх ефективності.....	13
Розділ II. Передумови ефективності мобілізаційного потенціалу популізму, вплив попереднього успіху на їх повторну появу.....	20
II. 1. Фактори та передумови, що впливають на ефективність використання популізму в якості мобілізаційного інструменту.....	20
II. 2. Гіпотеза «замкненого кола»: чи створює перемога із використанням популістського мобілізаційного інструментарію вікно можливостей для популістських сил на наступних виборах?.....	27
Розділ III. Вплив результатів діяльності політичних сил на ефективність повторного використання інструментарію популізму.....	31
III. 1. Приклади та аналіз успіху політичних сил, які використовували популізм як інструмент мобілізації виборців впродовж кампаній.....	31
III. 2. Аналіз наслідків діяльності популістських сил після набуття ними владних повноважень у рамках гіпотези.....	36
Висновки.....	45
Перелік джерел та літератури.....	48

ВСТУП

Актуальність теми дослідження: У сучасних реаліях, термін «популізм» набуває широкої кількості конотацій та підходів до трактування. Водночас, це характерно не лише для медійної, але і для наукової сфери, оскільки, зі збільшенням кількості інформації про явище, збільшується і кількість підходів до його трактування, в залежності від виділення тієї чи іншої характеристики явища в якості визначальної відносно самої його суті. При цьому, кожен із наразі трьох основних підходів має під собою достатньо широку теоретичну базу та визнаних у науковій спільноті дослідників, що додатково ускладнює визнання одного з них більш релевантним за інші. Водночас, якщо опустити необхідність чітко притримуватися рамок одного підходу та операціоналізувати спільні практичні ознаки самого явища популізму, які є спільними для всіх трьох підходів, дослідження практичних його проявів значно спрощуються.

Не менш актуальним також є питання стосовно причин, які зумовили зростання популярності популістських політичних сил в умовах країн, які до сучасного моменту вважалися розвиненими демократіями із високим рівнем політичної освіти населення: «Альтернатива для Німеччини» та перемога Дональда Трампа в Америці є яскраво вираженими прецедентами, які протирічать усталеним уявленням про фактори, між якими та популізмом раніше було встановлено кореляцію. Така специфіка говорить про необхідність оновлення переліку чинників, які встановлювалися б як змінні. Подібне оновлення в останні роки вже здійснюється у сучасних західних наукових працях у контексті виведення окремих чинників. Водночас із цим, деякі з нових чинників видаються такими, що можливо припустити їх обумовленість діяльністю популістських сил у політичному та соціальному середовищах держави. Це, у свою чергу, актуалізує питання, чи є популізм явищем, спроможним провокувати та актуалізувати сам себе та чи не створює діяльність популістських сил додаткове вікно можливостей для

нової популістської сили, основною обіцянкою якої буде скидання «вже неефективної» попередньої?

Систематизація та розподіл чинників на залежні та незалежні від діяльності попередніх популістських сил, а також – дослідження відсутності чи наявності кореляції між попередньою діяльністю популістських сил та розширенням вікна можливостей для успіху популізму є важливими для встановлення впливу наявної ситуації на подальший перебіг демократичних процесів у світі.

Мета: З'ясувати наявність кореляції між перемогою популістських політичних сил у виборах на національному рівні та чутливістю населення до популізму впродовж наступних виборів.

Завдання:

1. Концептуалізувати та операціоналізувати явище «популізму» у контексті дослідження.
2. Окреслити основні мобілізаційні інструменти популізму та пояснити психологічні причини їх ефективності.
3. За допомогою синтезування результатів сучасних досліджень західної політичної науки, окреслити перелік чинників, які впливають на мобілізаційну ефективність популізму.
4. Сформулювати та операціоналізувати гіпотезу «замкненого кола» популізму.
5. За допомогою соціологічних даних та даних відповідних досліджень політичної науки навести обґрунтування популістського характеру прикладі партій «Право і справедливість» та «Слуга народу», а також – 45-го президента США – Дональда Трампа, та перевірити накладання гіпотези на перелічені кейси.

Об'єкт дослідження: Політичні орієнтації населення на момент початку електоральних кампаній та наприкінці політичної діяльності партії «Право і справедливість» з 2015 по 2019 рр., 45-го президента США Дональда Трампа

та у процесі діяльності партії «Слуга народу» та президента України Володимира Зеленського з 2019 по 2020 рр.

Предмет дослідження: Відповідність електоральних орієнтацій населення наприкінці політичної каденції обраних популістських сил передумовам, які сприяють ефективному використанню популізму для мобілізації населення.

Методи дослідження: Дослідження написане на основі функціонального підходу, у рамках якого автором було визначено та проаналізовано основні практичні прояви явища популізму із подальшою їх операціоналізацією та накладанням на практичні кейси. У рамках дослідження було використано наступні методи: метод синтезу сучасних та класичних праць, присвячених явищу популізму для виведення теоретичної бази дослідження; метод контент-аналізу для розгляду практичних проявів наведених явищ; соціологічний метод для визначення орієнтацій та поглядів польського, американського та українського населення.

Джерельна база дослідження: Теоретичну базу дослідження складають західні наукові публікації та праці у політичній науці та психології. До джерельної бази дослідження відносяться опитування громадської думки, офіційні сайти політичних сил та новинні публікації.

Структура та обсяг дипломної роботи: Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків. У першому розділі автором наводяться приклади основних наукових підходів до розуміння явища популізму, описуються психологічні механізми, що зумовлюють їх ефективність, та операціоналізуються основні категорії для подальшого дослідження. У другому розділі автором виводяться основні фактори та передумови, що впливають на ефективність використання популізму для мобілізації населення, формулюється та операціоналізується гіпотеза «замкненого кола популізму». У третьому розділі, автор аналізує на практичні кейси польської партії «Право і справедливість», української політичної сили «Слуга народу» та 45-го президента США Дональда Трампа, та накладає теоретичну на них гіпотезу «замкненого кола», із подальшим аналізом результатів.

РОЗДІЛ І. ПОПУЛІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ ТА «ПОПУЛІЗМ» ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ МОБІЛІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

І. 1. Концептуалізація та операціоналізація поняття «популізм» у рамках дослідження

Як вже було продемонстровано автором у попередніх роботах – на початку дослідження будь-якого питання, у складі якого наявне слово «популізм», необхідно одразу розмежувати та окреслити, що саме мається на увазі під цим терміном. І, перед початком опису та обґрунтування права на існування того трактування популізму, якого притримується автор, пропоную розглянути основні напрямки трактування як такого:

Першим та найбільш популярним в українському медіа та суспільному просторах є медійне трактування, яке, на жаль, є далеким від науковості. Водночас, варто мати на увазі, що самі представники ЗМІ мають нехай і не глибокі наукові, але достатньо структуровані та наближені до науковості уявлення. Так, наприклад, новинний ресурс «24 канал» у публікації, присвяченій безпосередньо популізму, надає характеристику цього явища з чітким визначенням дійсно наукової ознаки протиставлення категорій еліти та народу, [15] посиляючись на наукові праці Каса Муде. Водночас, у наступній публікації від цього ж джерела під назвою «Громадська активність головного мозку: хто може ховатися за словом “активіст”», наводиться вже у абсолютно іншій конотації – «ефемерні речі» на загальні та важливі для суспільства теми протидії корупції, державності та розвитку, зі спрощенням «складних соціально-економічних питань до лозунгів». [2] Таке визначення вже є близьким радше до поняття демагогії, яке визначається як «політичні дії або практики, спрямовані на пошук підтримки шляхом апеляції до бажань та стереотипів звичайних людей, замість використання раціональної аргументації». [18; переклад автора] Однак, ототоження понять популізму та демагогії у сучасному медійному просторі – далеко не єдине трактування. Наприклад, у публікації джерела «Українська Правда» від 23.11.2018 описується та цитується виступ лідера партії «Батьківщина» Юлії

Тимошенко, у якому вона ототожнює популізм із тим, що раніше здавалося неможливим у контексті служіння людям. [10] У публікації «Гордон» від 03.02.2020 під назвою «Екологи звинуватили принца Уельського Чарльза в популізмі», слово «популізм» наявне лише у назві, а в публікації розкривається як неспроможність спадкоємця престолу слідувати власним заявам на практиці (подорожі вертольотом при політичних заявах стосовно турботи про навколишнє середовище), [3] тобто – є тотожним поняттю непослідовності у політичному контексті. Таких прикладів різних варіантів трактування одного поняття можна навести безліч, однак у рамках дослідження можна обмежитися цими трьома. Метою була проста демонстрація того факту, що медійна та політична (почасти заяв у медійній) сфери не дають населенню навіть відмінного від наукового, але хоча б чіткого визначення поняття популізму, натомість використовуючи його у той спосіб, у який це буде доречно за контекстом публікації або промови. Відповідно, слово «популізм» у стереотипному розумінні, яке нав'язується медіа, може означати усе та нічого одночасно і викликає сумніви у виконанні своєї функції в якості окремого носія певного смислового навантаження. Скоріше воно перетворюється на більш звучний займенник для низки бажаних за контекстом слів.

З точки зору історичної перспективи, «популізм» у своїх витоках позначав чітке та конкретне явище, яку у сучасній політичній науці прийнято пов'язувати із двома політичними силами: Популістською партією (з 1891 р., США) та рухом Народників (1861р., Російська імперія). У одній із попередніх робіт автора вже було розглянуто основні ідеологічні позиції та історичний контекст Популістської партії США. В якості ключових ознак американського першовитоку цього явища варто виділити:

- чітку програму та цілі, що нехарактерно для сучасної конотації популізму;
- прагнення до: створення рівних умов оподаткування і створення достатньої для всезагального забезпечення кількості нац. валюти,

зобов'язання влади працювати «на весь народ», демонополізації влади, оголошення завеликих ділянок землі поза законом (з'являється категорія «народ» як єдина референтна група широких верств населення, протиставляється еліті);

Це також підкреслює і одне із визначень популізму, яке надає Дональд МакРей, характеризуючи його зокрема як явище, характерне для аграріїв, а також - спрямоване проти будь-якої еліти під проводом харизматичного лідера. [19, с. 168] [8, с. 6-7] У ближчому до сучасного наукового дискурсу положенні є радше рух Народників, який у своєму ідеологічному підґрунті містив соціологічну складову і, відпочатку будучи революційним рухом (проти владної еліти), формував у ході пошуку нових підходів до мобілізації населення такі ознаки популізму як реакційний характер діяльності, базуючись на наявних потребах та бажаннях людей. [29, с. 443-445] Загалом, ці перші прояви явища не викликали питань, однак, в подальшому, через появу численної кількості європейських політичних сил у ХХ ст, які містили усі ознаки популізму, і водночас – могли бути діаметрально-протилежними за всіма іншими ознаками, маючи у своєму ядрі навіть ідеології протилежного ідеологічного спектра (ліві або праві), а популізм – лише як додаткову. Навіть самі ознаки популізму можуть варіюватися за силою своїх проявів, виносячи, наприклад, роль харизматичного лідера вище категорії «народу» у певних випадках або вносячи модифікації до того, хто та за якою ознакою розглядається саме як «ворожа еліта», про що неодноразово згадує Ернесто Лакло. [25, с 4; цит за 1] Виходячи з цієї специфіки, надалі у науковій спільноті постають різні підходи, які вавріюються від категоризації Маргарет Кенован усіх проявів популізму за різними критеріями, що призводить до розширення самого поняття, до навпаки завеликого когнітивного звуження, яке дає чітке визначення, однак не відповідає більшості його реальних проявів через завелику їх варіативність. Аналізуючи цю специфіку, Е. Лакло у своїй роботі «On populist reason» синтезує близькі за змістом думки інших авторитетних науковців та окреслює ознаки

популізму, які використовуються представниками цього підходу при його розгляді в якості так званої «тонкої ідеології», який передбачає розгляд популізму як ускладнюючого елементу у класичних ідеологіях, з аналізом значимих характеристик без чіткої прив'язки до обов'язкової специфіки їх проявів. [25, цит за 1] В якості таких ознак, більшість сучасних дослідників погоджуються (або менше за все дискутує) щодо наступних:

- Виокремлення категорії «народу», як єдиної референтної групи більшості населення, ототожнення політичної сили із ним в якості представника(-ів) його інтересів.
- Конструювання антагоністичного сприйняття «еліти» - привілейованої меншості – в якості загрози, за гострою (у контексті її нестачі) для суспільства ознакою, переважно – матеріальна або владна складова.
- Реактивний характер політичних позицій, який базується на гострих потребах переважної більшості населення на конкретний момент часу.
- Апеляція до емоційної складової у риториці та діяльності, базування своїх дій на емоційній мотивації та/або харизматичному пануванні, без необхідності у раціональній аргументації. [8] [7]

Однак із розвитком політичної науки з часом, розвивалися також і підходи до трактування популізму в рамках цих характерних ознак. Паралельно із трактуванням цих ознак в якості тонкої ідеології, розвивалося ще два основних підходи, кожен із яких оперує приблизно ідентичними ознаками, однак відкидає необхідність саме ідеологічної складової в якості основного критерію для класифікації того чи іншого явища як популізму за наявності аналогічних ознак.

Другим із основних трьох підходів є підхід до розуміння популізму в якості дискурсивного стилю. Ернесто Лакло стверджує, що явище популізму недоречно розглядати як суто риторику, оскільки риторика є засобом конструювання політичних умов, притаманним і для інших ідеологій. [25, с.

18-19, 67, цит за 8] Тобто, так само, як ліва риторика буде характерною для лівих політичних сил, популістська риторика є характерною для ідеології популізму, однак є лише її засобом, а не сутністю. Цікавим є факт, що саме підхід Лакло задав основні теоретичні критерії, за якими здійснюється оцінка явища на предмет популізму, [21, с. 10] хоча сам дослідник у своїх працях висловлював позицію, зазначену вище. Прихильники дискурсивного підходу також визнають такі ознаки як дихотомію «ми» та «вони», визнають, що риторика спрямована на створення сприйняття політики як боротьби народу та привілейованої групи. Ключова відмінність полягає у тому, що ідеологічне підґрунтя не є обов'язковою складовою з точки зору цього підходу.

«Популізм – це не ідеологія, яка охоплює ключові переконання певних політичних акторів, а скоріше – манера політичної експресії, яка втілюється вибірково і стратегічно як правими, так і лівими, як лібералами, так і консерваторами». [21, с. 8] Ключовим аргументом цього підходу є те, що часто популістські риторичні прийоми ефективно використовують політичні партії, справжні ідеологічні переконання яких далекі від популістських. Перевагою такого підходу є можливість операціоналізувати категорію «популізм», аналізуючи партії не з дихотомічної точки зору їх ідеологічної приналежності або неприналежності до популізму, а з позиції того, більш чи менш популістською є манера ведення політики, та до якого типу (видозміни) цей популізм належить. [21, с. 7-10] Тобто цей підхід розглядає популізм як специфічне політичне явище, наявність ідеологічного підґрунтя вже є вторинним фактором, який може як підкріплювати дискурс популізму, так і бути відсутнім.

Третім підходом є визначення популізму в якості політичної стратегії. Цей підхід визначає популізм як процес «вертикальної» мобілізації персоналістичним лідером широких верств населення із подальшим протиставленням усталених політичних або економічних еліт відносно до викривлено визначеного «народу». [25, с. 12] Метою такого протиставлення у свою чергу є втілення певних політичних ідей, які, однак, можуть бути

далекими від популізму як такого. Прихильники підходу зауважують, що програмні положення, які просуваються за рахунок ідеологічних гасел можуть варіюватися залежно від контексту. [25, с. 12] Тобто, цей підхід визнає дихотомію конструйованої категорії «народу» як референтної групи та «еліти» за владним або матеріальним критерієм, а також – і реактивність у конкретних проявах цього явища. Водночас, серед дослідників цієї течії наявні тенденції до протиріччя щодо необхідності у харизмі лідера з метою апеляції до емоційної складової. Наявна окрема думка, яка говорить про те, що для популістської сили важлива не стільки харизма, скільки правильне позиціонування в якості «аутсайдера» відносно системи владних та економічних відносин, проти яких у подальшому виступатиме політична сила. [25, с. 13] Також стратегічний підхід схильний розглядати явище популізму більш широко – не в якості ідеології, а в якості засобу для втілення власного політичного проекту, який, у своїх видозмінах, може використовуватися широкою низкою акторів (не лише партіями, а й суспільно-політичними рухами) з метою втілення широкого спектру цілей. [25, с. 14] За такого підходу знову ж таки повністю відкидається необхідність ідеологічної складової. Водночас. Він розширює критерій не лише до використання риторики, а до певної манери політичної дії як чіткого засобу досягнення цілей, який використовується політичними акторами цілком свідомо для досягнення власних інтересів.

Загалом, як можна побачити вище, кожен підхід має під собою логічну аргументацію. З суто інструментальної точки зору, кожен підхід операціоналізує поняття «популізму» по-різному, що значно ускладнює інтуїтивне розуміння цього терміну навіть у науковому дискурсі. Водночас, наявність значної бази послідовників усіх трьох підходів серед дослідників цього явища говорить про те, що кожен із них має право на існування та не є однозначно кращим або гіршим за інші два. В рамках дослідження, з метою досягнення максимальної об'єктивності та відсутності тенденційності, автором було обрано поєднання цих підходів з метою охоплення

якнайширшого спектру проявів популізму. Отже, у рамках даного дослідження відбуватиметься оперування такими поняттями:

- «Популізм» - для позначення власне чистої ідеології популізму у розумінні першого підходу.
- «(Мобілізаційні) інструменти популізму» або «прояви популізму» - для позначення акту використання прийомів виборчих технологій або риторики, які несуть у собі смисли, характерні для ідеології популізму, однак – безвідносно наявності або відсутності такої ідеології. (За логікою стратегічного та дискурсивного підходів)

Також, у межах дослідження було зроблено вибір на користь оцінки на предмет популізму за мірою його проявів у діяльності тієї чи іншої сили замість дихотомічної моделі за критерієм саме ідеологічної належності. Замість цього, введено оцінювання за шкалою від 0 до 4 із наступними значеннями чисел: «0» - прояви популізму у політичній діяльності, ідеологічних та програмних засадах політичної сили відсутні повністю чи мають дуже епізодичний характер; «1» - політична сила має чіткі ідеологічні засади та позиції, яких притримується в ході своєї політичної діяльності, прояви популізму наявні у риториці та програмних положеннях в якості додаткового мобілізаційного інструменту з метою просування основної ідеології; «2» - ідеологічні засади та програмні положення партії мають низку базових засад, однак більшість інших положень адаптуються під наявні соціальні запити, у процесі політичної діяльності регулярно використовуються інструменти популізму у різних їх варіаціях, замінюючи ними раціональну аргументацію; «3» - програмні положення (майже) повністю базуються на соціальних запитах населення, ідеологічні засади політичної сили гнучкі та вторинні відносно соціальних запитів, а у ході політичної діяльності використовується в основному інструменти популізму із тиском на відповідні психологічні механізми замість раціональної аргументації; «4» - популізм проголошується у ядрі ідеології політичної сили, із відповідними програмними положеннями та політичною діяльністю,

а елементи з інших ідеологій використовуються лише як додаткова специфіка. Варто зазначити, що, реальних умов доволі складно знайти партію, яка відкрито заявлятиме в якості своєї ідеології популізм та базуватиме на ньому програму в силу природи популізму як тонкої ідеології. Також складно буде виокремити політичну силу, інструментарій якої абсолютно не передбачає використання мобілізаційних інструментів популізму, суто з розумінь раціональної вигоди у процесі політичної конкуренції. Отже, номери 0 та 4 є суто еталонними прикладами, і більшість політичних сил все ж лежатиме у множині від 1 до 3.

I. 2. Основні мобілізаційні інструменти популізму, пояснення їх ефективності

У наступному розділі буде розглянуто, які умови сприяють отриманню результату за рахунок інструментів популізму, а які – навпаки. Однак, з метою більш ґрунтового розкриття об'єкта аналізу, необхідно надати повний опис його характеристик, а саме – психологічного підґрунтя, яке лежить в основі ефективності тих чи інших його складових. Подібний аналіз вже наявний у моїх попередніх роботах, тому деякі аспекти будуть розкриті більш стисло, а деякі – навпаки розбиті на окремі складові з метою більш детального розкриття важливих для дослідження аспектів.

Розкриття специфіки усіх цих явищ буде здійснюватися з перспективи еволюційних біологічних або психологічних механізмів, закладених у кожного індивіда. Розгляд відбуватиметься з позиції «чому це працює?» без детального розкриття власне переваг використання інструментарію популізму відносно його невикористання, оскільки останні були розкриті у попередньому дослідженні і не грають значної ролі у цьому дослідженні.

Відштовхуючись від поєднання теорії відносно нового (2010 рік), але ґрунтового дослідження на тему риторики популізму за авторством М. Райзер, [33] підготованого для презентації на «Європейському консорціумі з політичних досліджень», а також – відомої праці дослідника Ернесто Лакло «On Populist Reason», [25] у попередній роботі автором було виведено низку

нижче наведених характерних інструментів популізму у процесі комунікації з населенням.

Розпочати варто з твердження з приводу того, що будь-яка риторика так чи інакше потребує залучення емоцій для ефективного виконання власної функції. [33, с. 7, цит за 1] Деякі з аспектів, наведених нижче, можуть використовуватися і використовуються представниками цілком ґрунтовних ідеологій: незалежно від належності до лівого чи правого ідеологічного сегменту, або – обіймання центристських позицій, політична сила апріорі зобов'язана, наприклад, реагувати на наявні політичні проблеми та виклики і не може ефективно функціонувати у повному відриві від ситуації в країні. Суттєва відмінність полягатиме у тому ступені, у якому реакціонізм проявляється, почасти замінюючи собою саму ідеологію, що важко уявити у програмах політичних сил із власною чіткою та стабільною ідеологією.

І, в якості першого інструменту популізму виступає реактивний характер утворення політичних позицій партії чи політика, який базується на актуальних соціальних вимогах, популярних серед широких верств населення. [25, с. 74, цит. за 1] Ця специфіка пояснюється з точки зору психології специфікою людського мислення, схильного аналізувати усе через призму вже наявних асоціацій. Зокрема, відомий психолог Р. Чалдині в одній із своїх книг описує це явище наступним чином: «Ми переконуємо інших за допомогою слів, що визначають їхні ментальні асоціації з нашим повідомленням. Їхні думки, сприйняття та емоційні реакції є лише продовженням цих асоціацій». [13, с. 127-128] Переносячи цей механізм у контекст отримання політичною силою емоційного відгуку від більшості населення, логічно буде стверджувати, що у процесі прослуховування виступу за трибуною або прочитання банера чи публікації у соціальних мережах, адресат в обличчі середньостатистичного громадянина з більшою ймовірністю підсвідомо, а відповідно – і емоційно, відгукнеться на негативні висловлювання відносно підвищення податків, оскільки усі громадяни без

винятків відчують зміни у податковій політиці та вже мають сформовані асоціації й стереотипи стосовно цих змін.

Пропозиція «простих» рішень для комплексних проблем – другий інструмент, послідовно використовуваний після першого, і, саме у комбінації з ним, відрізняє використання популістського інструментарію від риторики відповіді на наявні соціальні запити, що може бути характерно і для будь-якої ідеологічної партії (або партій типу «Catch-all», які також орієнтуються на загальні цінності населення і охоплення якомога більшої його кількості, однак не є популістськими за іншими ознаками). [8; 7] За констатацією негативних фактів одразу слідує «цілком логічна», за умов недостатнього рівня поінформованості, відповідь. Як вже було зазначено у моїй попередній роботі, [7, с. 17-18] сучасна психологія визнає що, через біологічно обумовлені обмеженості у кількості задач, яку людський мозок може одночасного утримувати на рівні свідомості, зі зростанням кількості соціальних ролей та необхідності у компетенції одразу в декількох сферах для комфортного існування, а також – в умовах прийняття як даності того факту, що кількість наукового знання генерується значно швидше, ніж будь-який індивід здатен опановувати, роль стереотипів стає все важливішою для комфортного існування і збереження адекватності. Водночас, якщо рефлекторна дія у відповідь «непрофільну» задачу в мозку відсутня, реакція може бути далекою від раціональної. [14, с. 313-321; цит за 7] З точки зору повсякденного життя громадянина, діяльність якого ніяк не пов'язаного із політичною сферою, задача із виявлення рішень на озвучені та наявні у повсякденному житті проблеми – у більшості випадків є як раз «непрофільною», і значно поступається пріоритетністю побутовим або професійним завданням, а отже – є простою сферою для навіювання необхідного переконання незалежно від рівня інтелектуальних здібностей людини.

Вплив саме на емоційну складову є одним із головних інструментів популізму. Основними такими емоціями у даному випадку є надія (в ориг. –

«enthusiasm») та страх, при тому – саме їх поєднання, оскільки страх загрози сам по-собі хоча і підвищує інтерес до виборів та стимулює громадян до політичної участі, однак не додає додаткового емоційного відгуку без свого поєднання із надією на вихід із «загрозливої» ситуації. Водночас надія сама по собі має низький відгук без попередньо створеного відчуття загрози, відносно якої і створюється надія на порятунок. Вцілому, позитивні емоції значно сильніше сприймаються на контрасті із негативними, [33, с. 7-8] чим і зумовлено ці своєрідні «емоційні гойдалки» (перехід від «вони знищують нас неупинно» до «ми здатні їх перемогти») та їх ефективність. Водночас емоція страху позбавлена такої специфіки та відпочатку працює на повну силу, оскільки, через еволюційно-зумовлену специфіку роботи людського мозку з метою самозбереження, швидкість несвідомого реагування на загрози та негативні стимули значно перевищує швидкість свідомої обробки інформації. [1, с. 59-60]

Також у політичній діяльності від популістів деякими іншими силами в якості інструменту було запозичено виділення широких верств населення в якості єдиної групи «народу», конструювання свого роду уявної та водночас – беззаперечної спільноти, іноді – із забарвленням пригніченості. [22, с. 8] На цьому спочатку базувалося саме походження назви популістів (від лат. «populus» - народ) та є водночас с сукупності з наступним інструментом формує одну з головних ознак за якою прихильниками першого наукового підходу визначається присутність тонкої ідеології популізму у діяльності тієї чи іншої сили. [8, с. 11-12; 7, с. 10-11] В процесі самого конструювання використовується важливий психологічний механізм «подібності», внаслідок роботи якого індивід схильний симпатизувати особам, із якими має спільні зовнішні ознаки, манеру поведінки, інтереси та цінності. [14, с. 201-203, цит за 2] Відповідно, характерною ознакою є використання загальнолюдських цінностей та домінуючих серед населення держави стереотипів у процесі конструювання такої ідентичності. Чим менше уточнень та більше узагальнень – тим більшою має бути ймовірність позитивного результату

застосування цієї технології. Водночас, у разі ефективного конструювання категорії «народ» та переконання більшості населення у представленні їх інтересів політ силою, (друге описане нижче) долю опонента можна вважати вирішеною заздалегідь, наочною демонстрацією чого слугують президентські вибори 2019 року.

Найбільш відома та загальноприйнята в політичній науці ознака виділення категорії «еліти» із антагонізмом відносно останньої також є одним із найвпливовіших інструментів популістської риторики і стратегії комунікації з населенням в цілому. Більшість дослідників сходяться у думці, що виділення еліти відбувається за критерієм наявності певних привілеїв, відсутніх у більшості, або ж за рахунок надання достатнього обґрунтування провини у наявному, програшному для «нас, народу», стані речей. З точки зору групової динаміки, «якщо інтереси певної соціальної групи притісняються іншою, вона цілком закономірно починає діяти проти своїх ворогів». [цит за 8] Водночас відсутність привілеїв також виступає сильним об'єднуючим фактором для «народу»: свого роду спільність у переживанні відчуття відносної депривації. [7, с. 15] Зокрема в одному з досліджень зазначається, що «... широкий спектр літератури присвяченої авторитаризму припускає, що, у загрозливих ситуаціях, деякі індивіди, з метою зниження відчуття страху та невпевненості, більш схильні шукати гарантій безпеки зі сторони тих, хто сприймається достатньо могутніми. Не зважаючи на те, що така реакція асоціюється з авторитарною структурою особистості, припускається, що така схильність є спільною і для регіонів із високою популярністю популістських партій». [33, с. 8-9]

У рамках цього дослідження, також варто виділити правильне позиціонування політика в якості «чужинця» у політичній системі, до якої він належить. Деякі припущення щодо якого були висловлені у моїх попередніх роботах. Для подальшої оцінки політичних сил доречно буде виділити цей критерій в якості окремого та навести відповідне підґрунтя. Авторство цієї теорії нарівні з виділенням специфікації різних подібних

категорій нетипових акторів у групах належить ще Георгу Сіммелю – німецькому соціологу – і датується 1908 роком. «...концепція «чужинця». Вона представляє тип соціального актора, який тримає тимчасову просторову дистанцію від групи, із якою пов'язаний (такої як політична спільнота), водночас перебуваючи «за її межами» та конфронтуючий із нею. Він/вона наближений, але віддалений, приєднаний і відчужений від групи одночасно». [22, с. 7] Не зважаючи на фактичну приналежність до політичної системи, популісти підкреслюють некомпетентність або експлуатацію повноважень інших представників влади, пояснюючи це не погано налагодженим діалогом із суспільством, а загальною їх неспроможністю представляти інтереси населення. «Ми та тільки ми є народ» - один зі способів, у який популістські сили заперечують легітимність змагання опонентів зі своєю персоною чи партією. [22, с. 8-9] Водночас, не менш важливим є аналогічне позиціонування «близько, але не занадто» відносно тих, кого було виокремлено до категорії «народу». «Вони представляють себе в якості менш «упереджених» та більш «об'єктивних» відносно своїх політичних конкурентів через, як вони стверджують, меншу кількість зв'язків відносно (усіх інших) представників існуючого політичного класу – а отже в якості (більш) спроможних представляти «народ». Їх позиціонування у демократичній системі як «екстраординарних» представників (у контексті представлення інтересів народу – прим. автора) є сильно підв'язаним до ідеї, що вони мають екстраординарний набір навичок». [22, с. 9] Тобто політик має бути достатньо близько до народу аби демонструвати свою спроможність до змін, здійснювати харизматичний вплив та отримувати підтримку широких верств населення, водночас демонструючи дистанцію за критерієм рівня політичної компетентності. Саме ефективне балансування між знанням і подібністю до людей та водночас – збереженням політичної автентичності та екстраординарності в їх очах і є ключем до успіху. [22, с. 9-11] З точки зору психології, тут закладено одразу два механізми: людська схильність до покори авторитетові та механізм принципу подібності, описані вище. При

чому, простої подібності без авторитетності чи авторитетності без подібності буде недостатньо для ефективного використання ототожнення себе із народом. Також це неможливо у разі, якщо будуть знайдені зв'язки популістської сили з елітою, оскільки це автоматично налаштовує усі механізми антагонізації еліти проти цієї ж сили в тому числі.

У підсумку до даного розділу, варто виділити наступне: в рамках цього дослідження, доречним буде введення градації за ступенем проявів явища популізму у діяльності тієї чи іншої політичної сили, а не дихотомічний поділ її належності або неналежності, хоча такі «чисті типи» і позначатимуться крайніми значеннями. Також, як і у будь-якої ідеології, для популізму характерні свої специфічні прояви, які водночас, за демократичних умов проявили себе в якості ефективних інструментів для мобілізації населення. Їх можуть використовувати як популістські політичні сили, так і цілком стабільні ідеологічні партії, репрезентуючі конкретні верстви населення та політичні погляди. Отже, окремо буде проводитися оцінка за двома критеріями: спочатку – за ступенем присутності тонкої ідеології популізму у програмних положеннях політ сили від 0 до 4. Наступним етапом буде огляд реалізованих інструментів впродовж передвиборчої кампанії. Автор визнає дуже мало ймовірним домінування інструментів популізму у кампанії політичної сили з чіткою відмінною від популізму ідеологією, оскільки їх одночасне та постійне використання говорило б про наявність популізму як тонкої ідеології нарівні з основною (наприклад «правий чи лівий популізм»). Розділ на інструментарій популізму та власне приналежність до цієї ідеології зроблений з метою розгляду іншого явища, за якого політична сила може бути популістською, але із різною ефективністю використовувати відповідні інструменти. Це важливо, оскільки у рамках цього дослідження в якості «успіху популістської сили» розглядаються обидва факти наявні одночасно.

РОЗДІЛ II. ПЕРЕДУМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ МОБІЛІЗАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОПУЛІЗМУ, ВПЛИВ ПОПЕРЕДНЬОГО УСПІХУ НА ЇХ ПОВТОРНУ ПОЯВУ

II. 1. Фактори та передумови, що впливають на ефективність використання популізму в якості мобілізаційного інструменту

Перед розглядом змінних, які впливають на ефективність популістських гасел та наведенням їх практичних кейсів, вважаю за необхідне додати до попереднього розділу деяке роз'яснення. Ефективна реалізація інструментів популізму розглядаються окремо від ідеологічної приналежності саме тому, що провал однієї популістської сили на виборах звичайно може означати, що популізм у відповідному регіоні у відповідний проміжок часу суспільство було нечутливим до цих інструментів. Однак, воно також може означати і недостатню ефективність у розкритті мобілізаційного потенціалу внаслідок діяльності самої партії, тобто – популізм міг би знайти значний відгук, але саме ця політична сила за тих чи інших причин використала інструмент некоректно. Зокрема на президентських виборах 2019 року було представлено декілька кандидатур, із яких перемогу здобула кандидатура наразі чинного Президента України – Володимира Зеленського. Безвідносно ставлення до особи чинного президента та його політичної діяльності станом на зараз, аналізуючи програму об'єктивно можна зазначити такі прояви популізму як: прямий поділ на «народ» та «політичних пенсіонерів» прямо у програмі, реакційні положення відповідно наявних соціальних запитів, апеляція до емоційних бажань і прості відповіді на них без конкретики у діях тощо. [5] Більш детальний розбір та аргументацію як використання інструментів, так і наявності популізму в ідеології було проведено у ході мого попереднього дослідження. [7] Факти залишаються фактами: 73.22% голосів у другому турі проти Петра Порошенка, найвищий (та майже вдвічі вищий за попередню позицію) результат у 30.24% у першому турі, 43.16% голосів за відповідну партію на наступних парламентських виборах і формування абсолютної більшості голосів у ВРУ за однією партією – усі ці

факти не залишають жодних питань з приводу того, чи була чутливою до популізму більша частина виборців в Україні на момент як президентських, так і парламентських виборів у 2019 році. Водночас, в обох виборах брала участь також така політична сила як Олег Ляшко та «Радикальна партія» його ж імені. У програмних положеннях цієї сили на сайті вживаються такі словосполучення як «“небожителі” у парламенті», «вони всі думають про власні кишені – а я думаю про людей», «приведу до влади молодих хлопців і дівчат з простих сімей – не мажорів – саме такі нині і є в моїй команді» та інші висловлювання, [6] через які можливо стверджувати про популістську природу даної політичної сили. [7] Відповідно, за ідентичної ситуації у державі, залишається суттєва різниця у результативності популістських інструментів, яка на пряму залежить від успішності політичної партії у питаннях аналізу електоральної ситуації, правильної їх інтерпретації та якнайбільш ефективної реалізації вище описаних мобілізаційних інструментів у такий спосіб, аби вони якнайсильніше включали психологічні процеси, що їх обумовлюють.

Водночас, за грамотного використання, вікно можливостей для популістських партій наявне не лише в Україні, що було пояснено у попередній моїй праці в якості наслідку відносно низької політичної освіченості так активності широких верств населення у поєднанні зі значним рівнем взаємної інтеграції економічних еліт із політичними, внаслідок чого конкуренція велася не на рівні ідеологій та поглядів, а на рівні доступу до державних ресурсів, що, частково, призводило до певного роду фрустрації населення стосовно влади і, як наслідок, - високого рівня відгуку на антиелітарні та реактивні гасла. [8, с. 20-23] Пояснення передумов ефективності цього явища конкретно в Україні не вичерпує таких передумов у світовій перспективі. Це можна прослідкувати на прикладі успішності «Альтернативи для Німеччини» (Німеччина), «Права і Справедливості» (Польща), Дональда Трампа (США), «Справжніх фінів» (Фінляндія), «Австрійської партії свободи» (Австрія), «Національного фронту» (Франція)

та низки інших партій у державах із абсолютно іншими, на перший погляд, початковими змінними відносно України. У більш сучасній науковій літературі з цього приводу наявні свого роду ревізійні погляди, у яких зазначається про спростування таких попередньо розповсюджених суджень про популістські сили як:

- ~~Нестійкість популізму як ідеології.~~ Через успішність популістських гасел та утримання позицій у електоральних процесах у численній низці європейських держав із відмінними одна від одної політичними та електоральними системами. Якби це судження було істинним, подібні політичні сили не були б спроможні отримувати перші місця за кількістю у парламентах або навіть вагомі частки мандатів, наближені до 20%. [17, с. 343-344]
- ~~Невідповідність реального управління відносно обіцянок означає кінець політичної діяльності популістів.~~ Не зважаючи на закономірну втрату підтримки, наявні реальні приклади ситуацій, коли політична сила залишала за собою дві третини попереднього електорату. Водночас, політична невдача однієї політичної сили не означає падіння чутливості населення до популізму: структура можливостей, сприятливих для популізму, може бути використана повторно і не менш успішно іншими політичними силами. [17, с. 344]
- ~~Існують країни, політичні, культурні та економічні змінні яких надають їм свого роду імунітет від популізму.~~ Таке судження обґрунтовується кейсом із партією «Справжні фіни» у Фінляндії на виборах 2011 року, де нею було набрано 19.1% голосів, що складало на 1.3% менше за найбільшу партію. [17, с. 344] Із прикладу більш пізніх реалій, доказом слугує і парламентський успіх право-популістської «Альтернативи для Німеччини» (далі – «АдН»), яка на виборах 2017 року увійшла до складу Бундестагу із результатом 12,6% голосів.

Оновлення емпіричних даних з цих закономірностей, яке призвело до їх спростування, є важливим у контексті цього дослідження, оскільки тепер можливо стверджувати, що не існує умов, які б унеможлилювали використання популізму в умовах демократії. Вікно можливостей наявне завжди, ймовірно – це зумовлюється тим, що будь-яка владна політика передбачає відмову від однієї альтернативи на користь іншої, що вже створює можливість для розгортання критики владних еліт та її експлуатації згідно дійсно наявного, далеко не штучно сконструйованого, соціального запиту. Тобто, є лише чинники, які впливають на чутливість суспільства до популізму як такого, але не існує тих, які повністю її б виключали. Логічно буде припустити, що, якби німецька влада проводила антиміграційну та ізоляціоністську політику, на місці «АдН» постала б успішна ліво-популістська партія, яка б грала на чутливості електорату з іншими незадоволеними цінностями та орієнтаціями. В якості прикладу можна навести активізацію рухів у США за рівні права, права жінок, рухи проти озброєного насильства та інших рухів за соціальну справедливість після початку введення адміністрацією Дональда Трампа низки політик, що протирічили цим інтересам. Тобто, владна політика, яка не охоплює або протирічить інтересам значного відсотку населення (які у більшості демократій є гетерогенними за своєю природою і нерідко повністю протирічать одне одному) вже створює вікно можливостей для використання популізму. Інше питання – чи політична сила, яка претендує на представлення незадоволеного прошарку населення, обере просту ідеологічну модель репрезентації інтересів виборців, чи буде користуватися популізмом як мобілізаційним засобом, і якщо так, то наскільки успішно вона це реалізує.

Лише підтверджує вище описану специфіку та дещо детальніше її пояснює наступний фактор, який варто розглядати в комплексі з першим. Він полягає у тому, що популізм та офіційна влада говорять різними мовами, і, незалежно від раціональності підґрунтя у діяльності політичної еліти, усі її пояснення

можуть бути несприйнятими прихильниками популізму. Причини цього явища добре описуються у одному з досліджень Левенського університету: «З одного боку є публічна адміністрація, якій роками наголошували на тому, що найкраща практична діяльність потребує прийняття рішень та введення політик, ґрунтованих на фактичних даних. Їй також наказали поважати та дотримуватися принципів відкритості та прозорості в управлінні, підзвітності та залучення громадян, із якими, при всьому цьому, вона також повинна побудувати хороші відносини. В результаті, аби залишатися прозорими та підзвітними, публічні адміністрації повинні надавати населенню раціональні пояснення та обґрунтування, які передбачають пояснення рішень та дій виконавчих органів, ґрунтуючись на аналізі та фактах. З іншого боку є популізм, який набуває сили та підтримки за рахунок недовіри до владних установ, і, у деяких країнах, недовіра супроводжується популістським знеціненням експертів та професіоналів, інакше кажучи – маніфестацією суспільства пост-правди.» [24, с. 90-91] Тобто, намагаючись оперувати раціональними поняттями, фактами та обґрунтуваннями рішень, публічна адміністрація зустрічається із цинізмом та критикою від тих громадян, які не визнають раціональності владних установ. У деяких країнах, раціональна аргументація, на якій наголошує публічна адміністрація, може зустрічати банальну байдужість та невіру зі сторони населення, яке віддає перевагу поясненням популістських сил, що протидіють владі. [24, с. 91] «Якщо значна кількість членів суспільства мислить у рамках популізму та покладається переважно на використання переконань та почуттів в якості основних засобів для розуміння проблем публічної політики, то у який спосіб їх можливо залучити до роботи управління у виробленні політик, які базуються на фактах?» - резонно ставить (та у подальшому розкриває) автор статті. [24, с. 93] Тобто, проблему незадоволення попередньо описаних верств населення, чий інтерес не були враховані, намагаються залагодити, говорячи мовою, яку вони наразі не готові сприйняти, надаючи раціоналізацію тих чи інших політик, однак не беручи до уваги необхідність

раціоналізації при цьому власного авторитету як джерела інформації на фоні популістів, яким це явище грає лише на користь. Відповідно, другим важливим фактором, який впливає на рівень чутливості населення до популізму, є рівень довіри населення до владних інституцій.

Наступний важливий чинник стосується самого суспільства, а саме – найпоширеніших у ньому психологічних особливостей та/або політичних преференцій. Це в першу чергу питання наявності соціального запиту та особистісного тяжіння на користь до певної міри авторитаризму. У попередній моїй роботі опосередковано відзначався небезпечний чинник тяжіння українського населення до вибору на користь «сильної руки», який станом на 2016 рік був характерним для 82% респондентів. [7, с. 22]

Обґрунтування вагомості цього тяжіння в якості фактору, що впливає на перемогу популістських сил, а також тотожність особистісних характеристик більшості виборців популістів із певною низкою характеристик, характерних для «авторитарної» особистості (за концепцією Адорно), наводиться у дослідженні Вестмінстерського університету. Із посиланням на соціологічні дані, автор доводить, що ядро виборців Дональда Трампа варто оцінювати не за критерієм їх раси чи класу, а за схильністю до авторитаризму, що доводять дані відповідного соціологічного опитування. Більш цікавим фактом є те, що аналогічна ситуація у подальшому спостерігалася й серед виборців популістських сил у європейських державах: громадяни із такими преференціями виявилися схильними до авторитаризму. [32, с. 33]

Враховуючи факт вагомості ролі емоційної складової та харизматичного панування у популізмі, доречним буде включити до числа ключових критеріїв також і електоральні преференції населення у питанні необхідності «сильного лідера».

Остання змінна, яка впливає на чутливість населення до популізму є загальний рівень політичної освіченості населення. Численна низка досліджень знаходить кореляцію між рівнем політичної освіченості та запитом на раціональну політику, а відповідно – слабкий емоційний відгук,

якщо емоційні заклики не підкріплюються реалістичними фактами. У попередній роботі я спробував пояснити це явище крізь призму психології механізмів свідомого та несвідомого сприйняття. Так, виборець, який не досяг достатнього рівня компетенції, аби підсвідомо і одразу почати сприймати провокаційні гасла, апріорі буде менш резистентним до подальшого емоційного переконання. Саме рівень політичної освіти так би мовити тренує критичність у контексті політики, а відповідно – і виробляє (хоча і не гарантовану та всеохоплюючу, але) резистентність до популістської гри на емоційній складовій. [7, с. 17-18] Водночас, відштовхуючись від попередньо зазначеного спростування «іммунітету зразкових демократій», політична освіченість сама по собі варто розглядати як один із низки факторів, нехай і доволі впливовий.

На думку автора дослідження, вище перелічені чотири змінні – єдині, які можливо віднести до таких, на які популістська сила неспроможна здійснювати значний та суттєвий вплив за терміни, передбачені тривалістю виборчої кампанії, а отже – такі, із якими політичній силі доведеться мати справу як із початковими, у той час, як інші прийоми, наприклад – правильне позиціонування лідера або вироблення релевантного фрейму антагонізації повністю залежать від дій політичної сили. На відміну від ефективності використання інструментів, вище перелічені змінні, які безумовно на неї впливають, диктуються діяльністю політичних сил попередньої каденції та зовнішньополітичними факторами. Водночас, четвертий фактор – рівень політичної освіти – у рамках цього дослідження може бути опущений, оскільки попередня каденція популістської влади з дуже малою ймовірністю здійснювала б вплив на рівень політичної освіти, у той час як вплив на попередні три фактори є безумовним наслідком політичної діяльності, а отже – може розглядатися в якості релевантного критерію оцінки того, у якій мірі попередня влада посприяла створенню сприятливих можливостей для приходу до влади популістських сил у наступній каденції.

II. 2. Розробка та операціоналізація гіпотези «замкненого кола»

Отже, після встановлення, розкриття та обґрунтування усіх змінних, можна перейти до самої гіпотези. Як вже було зазначено у вступі, цю роботу присвячено дослідженню питання наявності (або ж відсутності) позитивного впливу перемоги популістської сили на виборах на подальші політичні орієнтації населення впродовж терміну від початку каденції і до наступних виборів включно. Операціоналізувати її можна наступним чином:

ЯКЩО на парламентських виборах політична сила:

- наявність популізму у діяльності якої можна оцінити за шкалою від 0 до 4 у «3» (програмні положення базуються на соціальних запитах населення, ядро ідеологічних засад політичної сили наявне, однак додаткові ознаки - гнучкі та вторинні відносно соціальних запитів, а у ході політичної діяльності використовується переважно популістський мобілізаційний інструментарій) або «4» (популізм проголошується у ядрі ідеології політичної сили, із відповідними програмними положеннями та політичною діяльністю, а елементи з інших ідеологій використовуються як додаткова специфіка)
- здобула як мінімум відносну більшість місць у парламенті
- та/або на президентських виборах здобув перемогу кандидат від неї або її нещодавній член (мається на увазі формально колишній, виключно в силу законодавчої специфіки президентської посади, а не через попередній вихід з партії за власної ініціативи)

ТО, як наслідок перебування політичної сили такого характеру при владі:

- у державі загострюються такі чинники, як: зростання частки населення із незадоволеними потребами; зниження рівня довіри до владних інституцій; зростання запиту на «сильну руку» (сильного лідера з широкими повноваженнями, який наведе порядок), які призводять до розширення вікна можливостей для нових популістських політичних сил

- які здобувають якщо не перемогу, то широку підтримку та високі рейтинги за умови якісного та релевантного до політичних настроїв використання інструментарію популізму

Припущення щодо зміни у значеннях вище зазначених чинників на користь зростання чутливості населення до мобілізаційних інструментів популізму продиктоване специфікою складнощів, із якими зіштовхуються після набуття широких владних повноважень (імовірно - не релевантно у разі, якщо партія просто проходить до парламенту) представники популістської влади. Якщо, у разі бездіяльності після обрання або відсутності демонстрації прагнення до реалізації значущих змін у напрямках, «боротьба» за які проголошувалася у ході кампанії, падіння рейтингів довіри до владних інститутів, збільшення незадоволення такою владою є цілком закономірним, то у разі здійснення реальних спроб виконання постає своя специфіка.

Основних складнощів, із якими зіштовхується популістська сила після набуття нею широких владних повноважень є дві. Перша – полягає у необхідності реорганізації та адаптації наявних політичних інститутів у той вигляд, який буде сприятливим для втілення політик популістів, оскільки складність такої реорганізації та ймовірність появи інституційної кризи як її наслідок часто недооцінюються. Друга складність полягає в утриманні рівня підтримки та можливостей для ефективного впливу на населення, які навпаки хибно сприймаються як надто прості завдання. [26, с. 8-9] Причини їх, на думку автора, лежать у самому ж популізмі та його ідеологічних засадах, навіть якщо вони використовуються лише з метою мобілізації. Так, через схильність пропонувати прості рішення комплексних проблем, електорат популістів може мати абсолютно протилежне ставлення до заходів, необхідних для реального втілення проголошуваних популістами цілей, та їх наслідків, про які у процесі кампанії не згадувалося. Проблеми контексті інституційних змін мають аналогічну природу: популізм схильний обіцяти докорінні зміни відносно попередньої еліти, що автоматично означає, що популісти або апріорі не виконають повністю проголошуваних гасел, або ж

опиняються у положенні, коли через саму природу гасел їх неможливо втілити без тривалого процесу внесення необхідних змін (кадрових або/та функціональних) до вже існуючих та стабільно функціонуючих державних інституцій. Відповідно, правління популістської сили з високою вірогідністю у тій чи іншій мірі призведе до падіння рівня її ж підтримки або через нереалізованість передвиборчих обіцянок, або – навпаки через негативні для електорату наслідки процесів, спрямованих на їх реалізацію. З метою докорінних змін у будь-якому разі доведеться піти на жертви тими елементами системи, які до цього працювали, і, навіть якщо у подальшому вони будуть стабілізовані та відновлені, сам факт їх відсутності вже створить простір для спекуляцій зі сторони опонентів та нових популістів, які імовірно, будуть охоплювати як ідеологічно-протилежний електорат, інтереси якого лишилися поза порядком денним нового режиму, так і ту частину електорату популістів, яка виявиться невдоволеною або недостатньою їх діяльністю, або навпаки - наслідками їх діяльності. Згідно цієї гіпотези, кількість невдоволених режимом так чи інакше збільшиться, що, за грамотного фреймування антагонізації відносно чинної еліти та вмілого позиціонування самої сили як представника інтересів народу призведе до повторної широкої підтримки популізму серед населення.

Ці складнощі водночас пояснюють також специфікацію, наявну в умовах гіпотези, адже для реальної можливості втілення оголошуваних змін та водночас – набуття в очах електорату статусу фінальної відповідальної за ці зміни політичної сили, для повного прояву обох цих явищ необхідна уся повнота президентських та/або парламентських (в залежності від форми правління) повноважень, аби політична сила мала як реальну можливість, так і не меншу відповідальність. Відповідно, політична сила, по-перше, повинна мати реальне прагнення до втілення власних положень або ж – акцентувати увагу на цих положеннях впродовж кампанії, а не на своєму ідеологічному ядрі, а це є характерним лише для сил, які можна класифікувати як ті, у яких явище популізму проявляється на рівні «3» або «4» у діапазоні 0-4 можливих.

Специфіка критерію успіху лише і тільки у вигляді набрання мінімуму відносної більшості голосів та здобуття представником президентського крісла пояснюється тим, що, на думку автора, аби два вище описаних механізми активізувалися, популістська політична сила повинна бути як дійсно вповноважена втілювати свою політику, так і бути фінальною відповідальною за її втілення в очах електорату. У разі ж здобуття рівня повноважень, меншого за цей критерій, політична сила може не мати можливостей втілювати зміни, які можуть призводити до несприйняття процесів її ж електоратом, так і має можливість виправдатись через звинувачення опонентів в парламенті або уряді у гальмуванні чи протидії бажаним змінам. Тобто, за недотримання критерію, прояви явищ, які впливають на появу факторів, що підвищують чутливість населення до популізму, є надто опціональними, аби розглядати їх у рамках цієї гіпотези.

Необхідність у цій гіпотезі обумовлена ситуацією у політичному середовищі України, у якому популізм, відштовхуючись від попереднього дослідження, виявився широко розповсюдженим мобілізаційним засобом серед широкої низки партій, який так чи інакше позитивно сприймався населенням, відштовхуючись від програмних положень та передвиборчої діяльності партій, які пройшли до парламенту 8-го скликання. [8] Прогноз, щодо імовірного сценарію появи на політичній арені нової популістської сили, яка здобуде успіх завдяки падінню рейтингів чинної влади [8, с. 38] хоча і не справдився у питанні припущення щодо її націоналістичного ухилу, однак цілком втілювався у перемозі Володимира Зеленського та партії «Слуга народу».

РОЗДІЛ III. ВПЛИВ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОВТОРНОГО ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ПОПУЛІЗМУ

III. 1. Приклади та аналіз успіху політичних сил, які використовували популізм як інструмент мобілізації виборців впродовж кампаній

У контексті дослідження для аналізу було обрано наступні політичні сили, які можна характеризувати як популістські, що здобули перемогу на виборах, достатню для суттєвого впливу на державну політику:

1. 45-й президент США Дональд Трамп:

2016-ий рік у Сполучених Штатах Америки розцінюється як один із найсприятливіших для популізму в гаслах в принципі, причиною чому слугує зростаючий «репрезентативний розрив» - явище, яке характеризується загальною невідповідністю діяльності існуючих політичних партій відносно справжніх бажань широких верств електорату. [28, с. 194-195] Появу цього явища та його специфіку і було вміло реалізовано у передвиборчій кампанії 45-го президента Америки. По відношенню до риторики інших учасників праймеріз (англ. – Primaries, вибори кандидата, якого буде висунуто на пост президента від партії), для риторики Дональда Трампа одночасно характерні:

- слова, створюючі фрейм «ми-вони» у різних проявах (найвищий відсоток, 6.12% від усіх слів);
- акцентуація уваги на політичних елітах (які були значно актуальнішими «антагоністами» за економічні, через вище зазначене становище репрезентативного розриву);
- відносно низьке включення до порядку денного економічних еліт (менш актуалізованих, водночас – не відвертало електорат за майновим цензом);
- друге з частотою використання конструкцій «наша держава/нація» (на 1 пункт нижче за Хіларі Клінтон);
- відсутність акцентуації уваги на категорії «народ» або «американці», використання просто «ми» замість них

- найменша акцентуація уваги на різноманітних категоріях населення, водночас із найбільшою – на зовнішніх загрозах від інших держав (у кілька разів вище навіть другого за цим критерієм кандидата)
- найпростіші за побудовою речення та слова, найменша їх варіативність та апеляція до пошуку «здорового глузду» («common sense») у своїх промовах (найвищий з усіх результат за цими критеріями одночасно) [28, с. 193-194]

У рамках шкали оцінювання цього дослідження, наявність популізму у діяльності Дональда Трампа можливо оцінити у «3»: впродовж кампанії та діяльності на посаді президента США, риторика Дональда Трампа повністю базувалася на популізмі як основному інструменті, а програмні положення слугували емоційними відповідями «простою мовою» на вже гострі, або більш актуалізовані у процесі кампанії потреби широких верств електорату. Водночас, у консервативній про-американській доктрині Трампа саме на момент виборів була наявна певна ідеологічна визначеність щодо глобалізаційних процесів, зовнішньої політики та участі США у міжнародних організаціях, міграції та інших питань, думка щодо яких не є однозначною у американському суспільстві. Ця визначеність говорить про наявність та дотримання певного ідеологічного підґрунтя, характерного для орієнтацій Республіканської партії, не зважаючи на значну інтеграцію популізму, що і послугувало причиною оцінки у 3 бали замість 4-х.

2. Президент України Володимир Зеленський та його партія «Слуга народу»

Передвиборча кампанія наразі нещодавно обраного чинного президента України Володимира Зеленського є показовим прикладом використання популізму як мобілізаційного чинника та ідеології одночасно. У попередній моїй роботі було виділено дії, за якими можна віднести цю силу до популістської. Ці ж самі дії також призвели до настільки ефективної президентської кампанії, що дострокові парламентські вибори були виграні

відповідною політичною силою із першою в історії України абсолютною однопартійною більшістю місць у парламенті:

- Використання серіалу «Слуга народу» як завуальованого підґрунтя, без відкритого політичного заклик. Саме у цьому серіалі, Володимир Зеленський вперше презентує себе у ролі президента (в образі його персонажа). Не зважаючи на запевнення у відсутності політичного контексту серіалу, у подальшому впродовж усієї кампанії відбувалося конструювання схожого до головного героя серіалу образу, використання аналогічної риторики, а вибір назви «Слуга народу» повністю повторює назву серіалу. Сам меседж, який ніс у собі серіал, давав спрощені відповіді на актуальні політичні проблеми (та презентував глядачу значно спрощену, але переконливу модель політичного простору в Україні), позиціонував президента як «вихідця з простого населення, який захищає його інтереси», висміював стару та неефективну владу.

- Використання емоції страху, зокрема у гаслі «Не втрачть ще 5 років» та йому подібних, у поєднанні з емоцією надії в обличчі кандидата: «Кінець епохи жадібності», «Час об'єднатися заради майбутнього», «вибір тільки один: минуле чи майбутнє»

- Видозмінене протиставлення еліти та народу (і політсили як його представника) у фреймі «минуле» («вони») та «майбутнє» («ми»)

- Окреслення «народу» за загальними ознаками, зокрема – і за ознакою антагонізму еліт відносно нього – «ми – ті, кого поділили»

- Реактивний характер формування політичної програми, який відкрито реагує на наявні потреби населення та загальні цінності добробуту, рівності у доступі до благ та справедливості, без будь-яких конкретизацій та раціонального підґрунтя можливості досягнення зазначених цілей. [7, с. 33-37]

За критерієм оцінки, політична сила «Слуга народу» та президент Володимир Зеленський можуть бути оцінені у максимальні 4 бали.

Використання популізму у цій політичній силі є не лише інструментом

позиціонування, мобілізації чи надбудовою для реалізації ідеологічного ядра, а саме проголошеною ідеологією, при тому – з усіма характерними ознаками популізму. Хоча партія у заявах для ЗМІ періодично і проголошувала свою ідеологію як «лібертаріанство» (що, однак, протирічить програмним положенням партії, які передбачають значне соціальне забезпечення з боку держави [5]) чи «соціал-лібертаріанство» із частими дискусіями, зумовленими ідеологічними відмінностями «соціальної та лібертаріанської» сторін вже всередині партії, [12] в подальшому новий партійний керівник вводить новий термін ідеології «україноцентризм», без чітких визначень окрім «відкидання ідеологічних забобонів минулого, до яких тривалий час намагалися затягти Україну». [11] Фактично, у ідеологічних засадах президента та його партії жодного разу не зазначалося «популізм» відносно себе через стигматизацію цієї ідеології у суспільстві. Водночас, самі ідеологічні засади та положення, а також – ідеологічна мінливість із подальшим визнанням відкидання старих ідеологій говорять про саме таку ідеологічну приналежність.

Перемога політичної сили також є безумовною: кейс є показовим з точки зору отримання популістською силою усієї повноти владних повноважень одночасно у виконавчому та законодавчому контексті і є цікавим з точки зору розвитку діяльності «чистого популізму» в умовах набуття одноосібних владних повноважень та впливу цієї діяльності на політичну ситуацію у державі.

3. Польська партія «Право і Справедливість»

На відміну від двох попередніх політичних сил, партія «Право і справедливість» має тривалу політичну історію між своїм зародженням у 2001 році і до становлення партією із більшістю у парламенті на виборах 2015 року, «Право і справедливість» будувала тривалу парламентську кар'єру. Відправною точкою у становленні партії як відкрито-популістської стали смерть Леха Качинського внаслідок катастрофи під Смоленськом та поразка лідера партії Ярослава Качинського на президентських виборах у

2011 році. Як доказ зміни політичних орієнтацій на користь популізму слугує той факт, що лідер партії «...звинувачував у недостовірних результатах та повільних діях стосовно розслідування авіакатастрофи під Смоленськом, називав Дональда Туска та його уряд «кондимініумом» Росії та Німеччини, кидав фрази про змову проти його брата та поляків в цілому. Ніколи не звертався до Броніслава Коморовського як до президента, завжди вживаючи лише приставку «пан», а також саме до фраз новообраного президента, апелював Качинський в своїх звинуваченнях до тодішньої влади». [9, с. 17]

Впродовж усієї своєї електоральної діяльності як на виборах 2015 року, так і перед ними, партія «Право і справедливість» відкрито (та достатньо ефективно) використовувала такі інструменти популізму як:

- Апеляція до «єднання усіх поляків» з метою їх «захисту» [9, с. 19, 27]
- Антагонізація політичного режиму чинної влади, як вже було зазначено вище.
- Адаптивність у звинуваченнях відносно еліти: «посткомуністична» еліта після 2007 року змінилася елітою «ставлеників транснаціональних корпорацій», більш актуальною в контексті наявності ближчої до Європи багатшої «Польщі А» та біднішого більш аграрного регіону «Польщі Б», [9, с. 26] серед якого відчуття відносної депривації та незадоволення наявним станом речей у політиці були значно вищими, а відповідно – і ширшими були можливості для мобілізації цього електорату за рахунок популізму.
- Позиціонування себе в якості опонуючого аутсайдера, яке проявлялося у відмові виходити на контакт із чинною владою, [9, с. 19] а відповідно – створювало імідж відповідності дій відносно антагоністичної риторики партії.
- Реактивність у положеннях партії відносно запитів населення, яка яскраво проявила себе у різкій зміні настроїв партії стосовно України внаслідок загострення історичних питань та питання

українсько-польської міграції серед населення: від спільного виступу під час революції Гідності із лідером української націоналістичної партії «Свобода» на одній трибуні до визнання діяльності ОУН-УПА на Волині 1943-1947 років геноцидом польського народу та відкритих антиукраїнських висловлювань партії. [9, с. 29]

Водночас із цим варто зазначити певну визначеність у репрезентативній та ідеологічній складовій партії: попри значну адаптивність у своїй діяльності на практиці, популізм партії все ж відноситься до правого ідеологічного спектру та охоплює населення із відповідними цінностями. Відповідно, хоча і варто визнати адаптивність партії з метою не-протиріччя та відповідності соціальним запитам якомога більшої кількості населення, визначеність у консервативних ідеологічних орієнтаціях на момент виборів 2015 року дозволяє класифікувати цю партію до категорії «3» за наявністю популізму у її діяльності. Перемога партії також відповідає і за критерієм отримання повноти влади, оскільки отримала як більшість у 235 із 460 місць у Сеймі, так і 61 за 100 місць у Сенаті.

III. 2. Порівняльний аналіз наслідків діяльності популістських сил після набуття ними владних повноважень

Додатковим фактором, який з'явився у процесі здійснення цього дослідження є пандемія COVID-19, яка створює додаткові виклики, цікаві для розгляду у контексті впливу на рейтинги відповідей популістських сил при владі на реальну загрозу. Так, з метою апеляції до емоції страху, Дональд Трамп визначив цілу низку загроз, пов'язаних із широкою участю Америки у міжнародних організаціях, після чого – переконав свій електорат у терміновій необхідності надзвичайних та невідкладних заходів для їх урегулювання. [26, с. 17-18] Водночас, пандемія станом на даний момент є справжньою загрозою, яка дійсно потребує надзвичайних заходів, а реакція популістських сил на неї напряду впливає на довіру внаслідок реальної діяльності, а не обіцяних заходів щодо самотійно ж визначених проблем.

Розпочато аналіз наслідків та їх відповідності гіпотезі буде з кампанії президента Дональда Трампа можна вважати прецедентом успіху популізму у політичному середовищі США зі, здавалося б, високим рівнем партійної дисципліни та стабільними ідеологічними критеріями розподілу Республіканської та Демократичної партій. Причиною цьому послугувала специфіка американської електоральної системи, у якій більшість підраховується не від загальної кількості громадян, а для кожного виборчого округу окремо. Відповідно, фактично Дональд Трамп набрав меншість голосів у 45.9%, однак він краще мобілізував на свою підтримку менш густо Хіларі Клінтон із 48% голосів. [30] Тобто, новий президент США не мав загальної підтримки населення відпочатку, однак тим не менш – за допомогою популізму мобілізував на власну користь значний ресурс підтримки майже половини населення відносно проголошуваних ним політик.

У процесі своєї діяльності, Дональд Трамп проголосив своєму електорату близько 17 основних обіцянок, із яких, станом на грудень 2018 року було виконано повністю 4, виконано частково – 6, 3 ідеї почали реалізовувати, однак незабаром повністю призупинили, а 4 з них були повністю відкинуті. [20] І, якщо враховувати інтереси лише електорату Дональда Трампа, то більшість вимог було виконано, для їх виконання здійснювалися зусилля або ж створювалася як мінімум видимість виконання. Водночас, варто враховувати наявність початково широкої бази противників Трампа, до кількості яких плавно додавалися також і незадоволені реальною політикою попередньо обраного ними ж президента. Доказом цьому може слугувати також і середня статистика рейтингів президента за весь час, яка є єдиною від'ємною впродовж усього часу президентства до пандемії за винятком перших днів після обрання. В цілому, показник «середнього схвалення» (рейтинги мінус анти-рейтинги) відносно Дональда Трампа різко впала нижче -15% впродовж першого року та трималася на стабільному рівні -10% впродовж усього терміну президентства до Пандемії. Найнижча ж точка у -

20.4% перевищує попередній антирекорд Рональда Рейгана у -20.2%. [23] На користь низьких шансів на переобрання Дональда Трампа та переважання пунктів, щодо яких більшість суспільства незадоволена над тими, які влаштовують, також свідчать опитування, проведені напередодні епідемії коронавірусу, тобто – безвідносні її. Зокрема, хоча населення і вважає економічну складову політики Трампа вдалою, соціальна, екологічна та інфраструктурна політики, питання контролю за розповсюдженням зброї, недостатність діалогу з іншими представниками влади – усі ці критерії не задовольняють інтереси більшості американського суспільства, хоча і підсилюють лояльність вже наявної аудиторії Дональда Трампа. [36]

Відповідно, ще до появи загрози пандемії, кількість незадоволення адміністрацією чинного президента серед населення зросла. Водночас, це зростання було доволі незначним, імовірно – через сильну стабільність ідеологічних поглядів населення та партійну дисципліну.

Промова президента 11 березня 2020 року стосовно вірусу навпаки посприяла підйому його рейтингів на 4%: [23] у ній було висловлено впевненість у спроможності США впоратися із вірусною загрозою. Також – у промові наявні висловлювання на користь того, що економічна криза як наслідок пандемії, для Америки буде «не фінансовою кризою, а просто моментом часу, який ми пересилимо разом», а сам вірус називав небезпечним переважно для старшого покоління. «Це широке економічне процвітання дає нам гнучкість, резерви та ресурси для боротьби із будь-якою загрозою, яка може трапитись на нашому шляху!» [31] - висловлював рішучість та впевненість президент. І, не зважаючи на подальше їх падіння до показників трохи кращих за попередні, вони лишилися дещо вищими. Це особливо важливо напередодні наступних президентських виборів, оскільки, не зважаючи на попередньо описані негативні зміни у ставленнях населення перед пандемією до Трампа безвідносно, середній розрив за попередніми опитуваннями між чинним президентом та кандидатом від Демократичної партії – Джо Байденом – становить усього 4,5% на користь останнього. [20]

Одна з точок зору відносно такого низького розриву розкривається у коментарі для публікації журналу Vogue від засновниці агентства із надання політичних консультацій – «Сенека Стратеджіс» (англ. - «Seneca Strategies») – у якому голова агентства пояснює цю ситуацію тим, що «Американці в цілому, та демократи окремо, дуже «зголодніли» за лідерством, а лідер – це не людина, яка дає опосередковані інтерв'ю зі словами “Слухайте експертів”» [16] – що можна розглядати як натяк на підтвердження гіпотези про прагнення населенням лідерства, яке наразі спромігся уособити у собі лише Трамп. Варто визнати, однак, що, через недостатність саме наукової бази з цього питання напередодні виборів та відсутність результатів самих виборів, важко стверджувати про повну відповідність гіпотези сучасним американським - реаліям.

На думку автора дослідження, США може стати показовим кейсом «За» стосовно цієї гіпотези в залежності від ступеня використання популізму Джо Байденом як опонентом попередніх політик на наступних виборах. Водночас, якщо Байден продовжить вести боротьбу на рівні раціональних програмних положень, не спробувавши скористуватись гіпотетичним вікном можливостей для використання зворотного за ідеологічним забарвленням лідерства та антагонізації Трампа на власну користь, вище описані дані можуть залишитися лише на рівні припущень про можливий потенціал.

Другим у порядку буде розглянуто кейс партії «Право і справедливість» (PiC) на парламентських виборах 2015 та наступних – 2019 – років. Ця партія навпаки є, на перший погляд, однозначним і яскравим кейсом «проти» гіпотези, оскільки впродовж обох виборів партія двічі набрала більшість у 235 місць у Сеймі. Ключова різниця між популізмом PiC та Дональда Трампа полягає у подальшій діяльності. Так, президент США впродовж виконання повноважень залишався на рівні популізму категорії «3», загалом притримуючись власної ізоляціоністської політики «Америки на першому місці», не зважаючи на численні протести протилежного сегменту електорату. PiC у свою чергу навпаки здійснювали підлаштування під наявні

запити електорату, подекуди відмовляючись і від власних положень, що можна простежити на прикладі різких змін поглядів партії стосовно України або несподівану відмову від заборони абортів внаслідок протестів населення. [9, с. 29] Водночас, було втілено соціальну програму матеріальної підтримки для родин з дітьми з боку держави, створивши у такий спосіб видимість суттєвого контрасту ПiС відносно попередньої влади «Громадянської платформи», яка апелювала у своїй діяльності до зростання економічних показників в країні, однак не здійснювала заходів для відчутного покращення матеріального становища для окремих громадян. [34] Після перемоги на виборах в цілому, партія продемонструвала схильність підлаштовуватись під зміни фреймів виборців. [9, с. 30-31]

Кампанія 2019 року проводилася вже в умовах домінування ПiС у державних інститутах. Партія, внаслідок ефективного реагування на попередні запити населення, змогла ефективно витримати імідж «єдиної сили, яка продовжує захищати поляків від експлуатації корумпованими ліберальними елітами та схемами міжнародних інститутів, які прагнуть забрати їх незалежність та гідність». Також до переліку ворогів було додано актуалізовану на той час ЛГБТ спільноту як загрозу традиційним цінностям. Це, у свою чергу призвело до більшої поляризації всередині польського суспільства, яка, однак, була вдало підібрана, оскільки підсилила позиції партії у кількісному прояві голосів вищому на 2 мільйони, хоча кількість місць і залишилася аналогічною. [34] Водночас, партія отримала меншість у сенаті цього разу.

ПiС є прикладом популістської партії, яка впродовж своєї діяльності перейшла до залежності від поглядів електорату, [9, с. 33] що переважно було відповідним і відносно ідеології. В цілому, партія оперативно відповідала на виклики власному іміджу як представника інтересів народу, а також – вміло адаптувала свої положення там, де питання були доволі контроверсійними і було доречніше поступитися поглядам більшості громадян, адаптуючись під них. Непопулярні дії партії ж, у свою чергу, виправдовувалися необхідністю

внесення змін «у тих питаннях, які навіть не зачіпалися попередніми корумпованими ліберальними елітами». Також був наявним факт недостатньої координованості та слабкості опозиції відносно правлячої партії. [35] Тобто можна констатувати еволюцію частки популізму у діяльності партії від «3» до «4», також – були наявні усі дії аби утримати імідж партії як представниці інтересів «польського народу» вкупі із відсутністю вагомого спротиву зі сторони опозиції. Прошарки населення ж, незадоволені політикою партії були значно звужені внаслідок реактивності не лише в мобілізаційному питанні, а й після отримання ПіС перемоги. Тобто, можна стверджувати, що партія вела цілеспрямовану діяльність для попередження проявів цих явищ та збереження усіх переваг популізму навіть після приходу до влади, частково жертвуючи ідеологічністю.

У свою чергу оцінку партії «Слуга Народу» наразі здійснити досить важко з точки зору стабілізації проявів явищ, які сприяли б розширенню вікна можливостей. Наразі єдина інформація, по якій можна судити про становище факторів, що визначають розширення вікна можливостей для популізму, це інформація про суттєве зниження рівня довіри до партії: станом на лютий 2020 року, рейтинг довіри склав 34%, а негативні оцінки діяльності – 47%, що, порівняно із березнем попереднього року та його схваленням у 50% та негативом у 11%, [4] дозволяє говорити про значне падіння рейтингів політичної сили у момент переходу від кампанії до безпосередньої парламентської діяльності. Аналогічним, хоча дещо кращим є становище головного джерела популярності партії серед населення – чинного Президента України Володимира Зеленського. У порівнянні із показниками довіри у 79% та недовіри в 13.5% у вересні 2019, станом на лютий 2020, довіру президенту висловило 51,5% громадян, а недовіру – вже 41%. Довіра Верховній раді в цілому також впала 57% до 28%, а недовіра – зросла з 25% до 65%. Втрата довіри до інститутів влади прослідковується і на рівні уряду із попередніми рейтингами довіри у 57% і недовіри у 22% та наявними у 28%

і 64,5% відповідно. [4] Отже такий чинник як втрата довіри до інститутів влади вже був присутній ще до актуалізації загрози пандемії.

Тим не менш, не зважаючи на показовість даного кейсу в контексті обсягів набутих популістами владних повноважень, він потребує подальшого дослідження у процесі власного розвитку. Причиною цього слугує недостатність терміну в один рік для виведення наслідків, яка добре простежувалася при розборі кейсу Дональда Трампа, рейтинги якого зберігаються на досить високому рівні на виборах 2020 року, не зважаючи на їх стрімке падіння впродовж першого півріччя президентства.

Другою причиною складнощів із визначенням закономірності за рахунок гіпотези став високий вплив діяльності самої популістської сили у процесі здійснення своїх повноважень на появу або навпаки нівеляцію окреслених чинників, які впливають на вікно можливостей. Це зумовило неможливість вивести закономірність за рахунок окреслених у дослідженні критеріїв.

В цілому, можна зробити висновок про багатогранність явища популізму та складність розробки стовідсоткової моделі навіть за встановлення додаткових специфікацій. Саму гіпотезу у вихідному вигляді можна вважати спростованою. Хоча автор і припускає можливість того, що саме у такому вигляді вона спрацює в українському політичному середовищі, приклади Польщі та США продемонстрували можливість варіантів, що протирічать припущеному ходу подій. Імовірно, для застосування у світових масштабах, подібну гіпотезу можливо було б розвинути в якості універсальної у разі включення додаткових чинників для розгляду (за рахунок збільшення вибірки країн для аналізу), імовірно – не лише політичних та соціальних, а також – культурних і економічних.

Тим не менш, у ході розробки гіпотези, не зважаючи на те, що її початкова форма виявилася спростованою, можна зробити важливий висновок про комплексність та складність чинників, які необхідно враховувати під час аналізу причин ефективності популізму на території тієї чи іншої держави. Низку цих чинників повністю не було охоплено у рамках побудови гіпотези,

однак водночас – у процесі аналізу більш сучасної західної наукової літератури стає очевидним невичерпність пояснення ефективності популізму лише і тільки низьким рівнем політичної освіченості серед населення. Не зважаючи на популярність цієї думки у вітчизняній науці, низка західних досліджень вже спростовує єдиноправильність цієї кореляції, оперуючи прикладами країн із високими показниками за цим критерієм, вводячи водночас низку різноманітних критеріїв, для яких наводиться достатнє обґрунтування. І, у свою чергу, навіть усі ці критерії не охоплюють усю повноту передумов, сприятливих для популізму через багатогранність проявів цього явища внаслідок його природи як тонкої ідеології та варіативності у підходах до самої його інтерпретації різними дослідниками. Відповідно, наразі можливо зробити два припущення, перше з яких полягає у необхідності розвитку гіпотези доти, доки не буде враховано усі необхідні чинники. Друге ж є прямо протилежним та полягає у неможливості виведення закономірності у передумовах для успіху популізму через занадто великий ступінь варіативності проявів самого явища залежно від середовища існування.

Саме ж припущення про обов'язкову появу цих чинників внаслідок правління популістської сили з одного боку можна вважати спростованим через приклад повторної перемоги ППС. З іншого боку – можна зробити припущення про необхідність урахування додаткового чинника «наявності вміло оперуючої популізмом сили-опонента» в якості каталізатора, який загострював би ці чинники та уможлиблював би функціонування гіпотези на практиці. В цілому, гіпотеза є спростованою, однак подальші дослідження та розробка у цьому напрямку видаються перспективними для розуміння передумов, які впливають на використання популізму у сучасному демократичному середовищі. Імовірно, подальша робота у цьому напрямку при залученні кількісних методів дослідження за участі експертів, спроможних аналізувати широку лінгвістичну вибірку першоджерел, дозволить або модифікувати гіпотезу, або значно розширити загальне та

систематичне розуміння практичної обумовленості популізму як явища у світових масштабах, а не на розрізнених прикладах відмінних за багатьма показниками держав.

ВИСНОВКИ

В якості підсумку до дослідження, можна стверджувати про відсутність прямої кореляції між перемогою популістських сил та підвищенням рівня чутливості населення до популізму на наступних виборах. Не зважаючи на практичну наявність

У ході дослідження, було здійснено операціоналізацію явища популізму за критерієм сили його проявів у риториці та ідеології партій за шкалою від 0 до 4, де «0» розглядається як повна відсутність популізму в діяльності партії, а «4» - як повна або близька до повної ідеологічна належність партії до популізму. В якості основних проявів популізму (які також було виділено і у категорію його мобілізаційних інструментів) було виділено наступні: реактивний характер утворення політичних позицій; пропозиція «простих» рішень; вплив саме на емоційну складову; виділення широких верств населення в якості єдиної групи «народу»; виділення категорії «еліти» із антагонізмом до неї; позиціонування політика в якості «аутсайдера» відносно наявної політичної системи. Причиною мобілізаційної ефективності цих проявів слугують еволюційно закладені психологічні механізми.

В якості основних чинників, які зумовлюють ефективність використання популізму та чутливість населення до нього було виокремлено такі фактори як: відсоток реально та потенційно невдоволених політикою чинної влади громадян; рівень довіри до владних інституцій; запит електорату на «сильного лідера» у державі; рівень політичної освіченості населення. Водночас, останній критерій було визначено як єдиний, на який популістська сила у контексті демократичних умов не могла б здійснити вагомий вплив впродовж одного терміну перебування при владі, а перші три – як ті, які було враховано при побудові та операціоналізації гіпотези «замкненого кола», у рамках якої припускалося, що сила прояву цих чинників прямо залежить від наявності популістської сили при владі впродовж попередньої відносно виборів каденції.

Для дослідження релевантності даної гіпотези було обрано такі політичні сили як:

- польська партія «Право і справедливість» - як приклад повторного успіху однієї популістської політичної сили, що теоретично ставить під сумнів функціонування гіпотези.
- політична партія «Слуга народу» та президент України Володимир Зеленський – в якості прикладу новоявленої популістської політичної сили рівня «4» із дуже широкими політичними повноваженнями в Україні.
- 45-й президент США Дональд Трамп – як приклад успіху політичної сили із популізмом рівня «3» в умовах країни із розвиненою демократією.

Після розгляду впливу подальшої діяльності політичних партій на силу проявів популізму, було виявлено, що Польська партія «Право і справедливість» ефективно використала перехід в популізмі від сили «3» до «4» в контексті практичної діяльності, що дозволило їй утримати рейтинг підтримки саме за рахунок гнучкості власних положень відносно потреб електорату та здобула перемогу на наступних виборах. Водночас наслідки її діяльності вкупі з відсутністю достатньо сильної опозиції, яка спромоглася б ефективно використовувати популізм, виявилися такими, що прямо протирічать гіпотезі. Після цього, однак, у ході дослідження було здійснено припущення стосовно імовірної необхідності умови наявності опозиційної політичної сили, яка також використовувала б популізм з метою мобілізації населення. Водночас, гіпотезу у її першопочатковому вигляді наразі можливо вважати спростованою.

Тим не менш, з'ясована у ході дослідження важливість питання доповнення, систематизації та уніфікації чинників, які впливають на чутливість населення до популізму, залишається актуальною, з метою кращого розуміння передумов, що сприяють проявам цього явища та розробки імовірних шляхів саме із цими факторами, а не із популізмом. У

підсумку можна сформулювати нове питання, а саме – є популізм
самодостатнім явищем за своєю природою, чи лише свого роду
«симптомом», для адекватної відповіді якому необхідно вести боротьбу не із
політичними силами, які його експлуатують, а із факторами, які створюють
можливості для такої експлуатації?

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Дэниел Гоулман. – Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2018. – 544 с.
2. Громадська активність головного мозку: хто може ховатися за словом "активіст" [Електронний ресурс] // 24 канал. – 2020. – Режим доступу до ресурсу:
https://24tv.ua/gromadska_aktivnist_golovnogogo_mozku__hto_mozhe_hovatisya_za_slovom_aktivist_n1313709.
3. Екологи звинуватили принца Уельського Чарльза в популізмі [Електронний ресурс] // Гордон. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://gordonua.com/ukr/news/worldnews/-ekologi-zvinuvatili-printsya-uelskogo-charlza-v-populizmi-1485402.html>.
4. Оцінка громадянами діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (лютий 2020р.) [Електронний ресурс] // Разумков Центр. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-liutyi-2020r>.
5. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://files.ze2019.com/assets/program.pdf>.
6. ПЛАН ЛЯШКА [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://liashko.ua/program>.
7. Позняк В. О. ПОПУЛІЗМ ЯК МОБІЛІЗАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТ У ВИБОРЧИХ ТЕХНОЛОГІЯХ В УКРАЇНІ 2014-2019 РОКІВ / Позняк Вадим Олексійович – Київ, 2019.
8. Позняк В. О. ПРОЯВИ ПОПУЛІЗМУ ЯК ЗАСОБУ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРУПОВИХ ІНТЕРЕСІВ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ 2014-2017 РОКІВ / Позняк Вадим Олексійович – Київ, 2018.

9. Тарасюк Т. Ф. *Право і Справедливість: причини успіху та наслідки політичного популізму для президентських та парламентських виборів у Польщі в 2015 році* / Тарас Федорович Тарасюк. – Київ, 2017. – (Курсова робота).
10. Тимошенко про звинувачення у популізмі: Популізм - це служіння людям [Електронний ресурс] // УКРАЇНСЬКА ПРАВДА. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/11/23/7199082/>.
11. У "Слугі народу" визначилися з ідеологією партії [Електронний ресурс] // РБК-Україна. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/sluge-naroda-opredelilis-ideologiyey-partii-1581770096.html>.
12. Фракція "Слуга народу" оголосила свою ідеологію "соціал-лібертаріанською" [Електронний ресурс] // Новинарія. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://novynarnia.com/2019/11/13/fraktsiya-sluga-narodu-ogolosila-svoyu-ideologiyu-sotsial-libertarianskoju/>.
13. Чалдині Р. *Переконання: революційний метод впливу на людей* / Роберт Чалдині. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 342 с.
14. Чалдині Р. *Психологія впливу* / Роберт Чалдині. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 351 с.
15. Що таке популізм та чому ми на нього ведемося [Електронний ресурс] // 24 канал. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: https://24tv.ua/shho_take_populizm_ta_chomu_mi_na_nogo_vedemosya_n1145820.
16. 'Where Is Joe Biden?' According to Some Strategists, Letting Trump Beat Himself. [Електронний ресурс] // Vogue. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.vogue.com/article/where-is-joe-biden-presidential-campaign-trump-coronavirus>.

17. Albertazzi, Daniele, and Sean Mueller. "Populism and Liberal Democracy: Populists in Government in Austria, Italy, Poland and Switzerland." *Government and Opposition*, vol. 48, no. 3, 2013, pp. 343–371. JSTOR, www.jstor.org/stable/26350298.
18. Definition of demagoguery in English [Электронный ресурс] // LEXICO by Oxford – Режим доступа до ресурсу:
<https://www.lexico.com/en/definition/demagoguery>.
19. Donald MacRae, 'Populism as an Ideology', in Ionescu and Gellner (eds), *Populism*.
20. General Election: Trump vs. Biden [Электронный ресурс] // Real Clear Politics. – 2020. – Режим доступа до ресурсу:
https://www.realclearpolitics.com/epolls/2020/president/us/general_election_trump_vs_biden-6247.html.
21. Gidron N. *Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda* / N. Gidron, B. Bonikowski. // Weatherhead Center for international affairs Harvard university. – C. 38.
22. Graef J. *Populists as Strangers: How the 'politics of the extraordinary' challenges representative democracy in Europe* / Josefin Graef. // *Dahrendorf Forum* IV. – 2019. – №9. – C. 24.
23. How unpopular is Donald Trump? [Электронный ресурс] // *FiveThirtyEight*. – 2020. – Режим доступа до ресурсу:
<https://projects.fivethirtyeight.com/trump-approval-ratings/>.
24. Joyce P. *Governing for the Future: Means, Ends and Disconnects* / Paul Joyce // *European Perspectives for Public Administration* / Paul Joyce., 2020. – C. 85–102. Режим доступа до ресурсу:
https://www.jstor.org/stable/pdf/j.ctvv417th.9.pdf?ab_segments=0%252Fbasic_SYC-5152%252Ftest&refreqid=excelsior%3Af0f3db393cbd35d8b39b295e83284cc4

25. Laclau E. *On Populist Reason* / Ernesto Laclau. – New York: Verso, 2005. – 274 с.
26. Magcamit, Michael. “EXPLAINING THE THREE-WAY LINKAGE BETWEEN POPULISM, SECURITIZATION, AND REALIST FOREIGN POLICIES: President Donald Trump and the Pursuit of ‘America First’ Doctrine.” *World Affairs*, vol. 180, no. 3, 2017, pp. 6–35. JSTOR, www.jstor.org/stable/26386896.
27. Narodnik RUSSIAN SOCIAL MOVEMENT [Электронный ресурс] // *Encyclopædia Britannica* – Режим доступа до ресурсу: <https://www.britannica.com/event/Narodnik>.
28. OLIVER, J. ERIC, and WENDY M. RAHN. “Rise of the ‘Trumpenvolk’: Populism in the 2016 Election.” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 667, 2016, pp. 189–206., www.jstor.org/stable/24756150.
29. Pipes, Richard. “Narodnichestvo: A Semantic Inquiry.” *Slavic Review*, vol. 23, no. 3, 1964, pp. 441–458. JSTOR, www.jstor.org/stable/2492683.
30. Presidential Election Results: Donald J. Trump Wins [Электронный ресурс] // *The New York Times*. – 2017. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.nytimes.com/elections/2016/results/president>.
31. Read President Trump’s Speech on Coronavirus Pandemic: Full Transcript [Электронный ресурс] // *The New York Times*. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.nytimes.com/2020/03/11/us/politics/trump-coronavirus-speech.html>.
32. Rensmann L. *The Persistence of the Authoritarian Appeal: On Critical Theory as a Framework for Studying Populist Actors in European Democracies* / Lars Rensmann // *Critical Theory and Authoritarian Populism* / Lars Rensmann., 2018. – С. 29–48. Режим доступа до ресурсу:

- <https://www.jstor.org/stable/pdf/j.ctv9hvtcf.6.pdf?refreqid=excelsior%3Af1173853130145d9fa6cf6a0d6b5248e>
33. Ryser M. *The Effects of Populist Rhetoric: The Dynamics of Attention-Seeking from Inside and Outside of Government* [Электронный ресурс] / Mirjam Ryser // University of Bern and the University of North Carolina, Chapel Hill. – 2010. – Режим доступа до ресурсу: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/6a37bcd0-8969-4fd9-b068-d74e54e39e7a.pdf>.
34. Sojka A. *Poland: Ruling party wins the Sejm but loses the Senat* [Электронный ресурс] / Aleksandra Sojka // School of Politics & International Relations | Nottingham University. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://whogoverns.eu/poland-ruling-party-wins-the-sejm-but-loses-the-senat/>.
35. Szczerbiak A. *Why is Poland's Law and Justice party still so popular?* [Электронный ресурс] / Aleks Szczerbiak // EUROPP – European Politics and Policy. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2019/10/01/why-is-polands-law-and-justice-party-still-so-popular/>.
36. *The Public Opinion Context for Trump's Reelection Bid* [Электронный ресурс] // Gallup. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://news.gallup.com/opinion/polling-matters/286406/public-opinion-context-trump-reelection-bid.aspx>.
37. *Trump's campaign promises - has he delivered on them?* [Электронный ресурс] // BBC. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-37982000>.